

FAKA'ALUMA MO TĀPALASIA 'O E

MĀNGALO

Dementia Mate Wareware

Ka 'i ai ha taha 'e mo'ua 'i he fokoutua dementia/ māngalo 'e malava ke fe'ao ia mo e faka'alumá moe/ pe tāpalasia, koe'uhi ko e anga hono faka'uHINGA'i 'e he kakaí 'a e fokoutuá mo 'enau fakafeangai kia kinautolu 'oku mo'ua ai, kaepehē ki he uesia 'oku hoko ki he tu'unga mo'ui faka'atamai mo fakasino 'o e tokotaha dementia/māngalo. 'E malava ke hoko ia ko ha makatu'unga ke ngaahikovia mo malakia ai la.

Ko e faka'alumá ko ha 'ulungaanga kovi, ta'etaau, fakakaukau hala, pe fakapāngopango, 'oku ma'u 'e ha kakai fekau'aki mo ha taha dementia/māngalo. Hangē ko eni:

"Ko e tokotaha ko iá 'oku fakahīhī'anga"

"Ko e tokotaha ko iá 'oku vale"

Ko e tāpalasiá ko ha tō'onga kovi mo ta'etaau, pea 'oku tupunga 'ene hokó mei he manuki mo e mahalokovi ki ha taha 'oku dementia/māngalo. Hangē ko eni:

- 'Oku fakatupu fifili e tu'unga 'oku 'i ai 'ene ngāue

- Ko e fāmīlī eni ia 'oku nau faitu'utu'uni, ko e pehē tokua 'oku 'ikai sai 'ene fakakaukau.

KO E HĀ NAI E 'UHINGA 'OKU HOKO AI E FAKA'ALUMÁ MO E TĀPALASIA KI HA TAHA DEMENTIA/MĀNGALO?

'Oku 'i ai e ngaahi 'uhinga 'oku faka'aluma'i mo tāpalasia ai ha taha dementia/māngalo. 'Oku kau ai:

'A hono ta'u motu'a / Kapau 'oku faingatā'ia fakasino / 'A hono tupu'anga / Fa'ahinga lotu 'oku tui ki ai / 'A hono fa'unga ne fānau'i mai 'aki lá / Kapau 'oku feitama / Mali pe ma'uhoa.

'I he malumalu 'o e lao Human Rights Act 1993 ('a Nu'usila ni) 'oku taau ke 'inasi e taha kotoa pe 'i he ngaahi faingamālie 'o e mo'ui, pea malu'i e tokotaha kotoa ke hao mei ha ngaahi tō'onga ta'etaau makatu'unga 'i hono naunau fakatupu'anga.

Koe'uhí ko ha mo'ua ha taha 'i he dementia/māngalo 'oku ui ai la ko e tokotaha faingatā'ia, pea 'i he 'ene pehē ko kinautolu kuo 'osi fakapapau'i 'oku nau dementia/māngalo 'oku malu'i kinautolu he laó mei he to'onga tāpalasia.

'Oku tupu hono faka'aluma'i mo tāpalasia 'a kinautolu 'oku dementia/māngaló mei he si'isi'i hono mahino'i 'a honau faingatā'ia. 'Oku 'ikai fa'a fakatokanga'i ia 'e he tokolahi ko e ngaahi faka'ilonga 'oku 'asi mei he tō'onga mo'ui 'a ha taha ko e fakatupu 'e he dementia/māngalo, pea nau hanga ai 'e kinautolu 'o tukuaki'i hala'i - 'o makatu'unga mei ai si'onau ngaahikoviá.

Hangē ko eni, ka fai ha pu'i ki ha taha 'oku dementia/māngalo 'oku faingata'a ki ai ke ne mahino'i 'a e fekau 'oku fai ange ki ai, pea fakakaukau ai e fāmīlī ia 'oku fievaleloi mo fakaongotuli. Pe, 'oku kamata ke fakalālāfua'a mo ta'etokanga'i hono sinó ke ma'a, pea pehē ai 'e he fāmīlī ia mo e mahení 'oku puke faka'atamai pe vale, 'o nau maa'i ai 'e nautolu 'i ha'a nau ō ki ha feitu'u 'oku kakai'ia.

Tokolahi tenau faka'uhinga kehe'i 'a e dementia/māngaló 'o pehē ko kinautolu 'oku mo'ua ai 'oku totonu ke siofi ma'u pe ke 'oua tenau tataka tokotaha he 'oku 'ikai kenau lava 'o 'ilo e me'a 'oku nau fa'i pe tokanga'i 'enau ngaahi fiema'u.

'Oku kau foki mo e mitiá he faka'aluma, koe'uhi ko 'enau

ngāue'aki e ngaahi lea 'oku ta'efakapotopoto, hangē ko e 'puke faka'atamai', 'hoholokovi', 'fakakavenga', pe 'hiamatea', pea 'i he taimi 'e ni'ihī 'oku fakaoli'aki 'a kinautolu 'oku dementia/māngaló 'i he 'ū polokalama televisone, hele'uhila mo e sosiolo mitia. 'Oku toe faka'ai'ai foki 'e he mitiá ia 'a hono manukia si'i kakai ko ení 'i he sōsaietī ke kovi ange.

'Oku laui mano e kakai 'oku nau mo'ua 'i he dementia/māngalo kimu'a he 'enau a'u 'o ta'u 65, ko e kakai ko ení 'oku nau fekuki lahi taha mo e faka'alumá kaepehē ki he tāpalasia. Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku 'asi meia kinautolú 'oku kehe ia mei he natula totonu 'o e uesiatamaki mei he fokoutua. Ko e palopalema'ia 'a e manatú 'oku si'isi'i 'ene hokó 'i he kamata mo'ua ha taha 'i he dementia/māngalo, ka 'e malava ke 'asi mei tokotaha ko iá 'oku faingatā'ia 'i he:

'Ene fetu'utaki mo e pu'aki leá / Solova palopalemá / Faitu'utu'uní / Tokangá / Mo e feliliuaki e tō'ongá mo e ongo.

Tokolahi 'oku nau tui ko e dementia/māngalo ko ha fokoutua 'oku fekau'aki mo e hoholo 'a e ta'ú ke motu'a ange, ka 'oku 'ikai ke mahino kia kinautolu 'oku malava ke uesia ai mo e kakai ta'u iiki foki. Koe'uhi ko 'enau ta'emahinó 'oku nau fakakaukau ai kinautolu ko e tokotaha dementia/māngaló 'oku 'akafiu'iu, 'ta'efalala'anga', pe 'fakafuofuangata'a'. Hangē ko eni:

Kapau 'oku 'asi mei he tokotaha ko iá 'oku 'ite'ita mo fakamafutofuta, 'e lau ia 'o pehē 'oku ta'e'ofa mo angatu'u - 'e malava ke palopalema'ia ai e longai fānau pe ha fa'ahinga 'oku mo'ua 'enau mātu'á 'i he dementia/māngalo

Kapau 'e fehālaaki ha ngāue 'a ha taha 'i he ngāue'angá 'e malava ke hanga 'e he pulengāué 'o fakakaukau'i pe 'e kei hoko atu pe fakanofa ia mei he ngāue Pea ka palopalema'ia 'ene faka'uli me'alelé 'e tala ia 'oku ta'etokanga mo laulaunoa.

P: +64 9 2766968 | E: dementia@athwa.org.nz | W: www.athwa.org.nz
25 Princes Street, Otahuhu PO Box 22336, Otahuhu, Auckland 1640

verywellmind.com

Faka'aluma mo e tāpalasia 'i he tupu'anga

'Oku malava ke ma'olunga ange tu'unga hono faka'aluma'i mo tāpalasia ha kakai dementia/māngalo koe'uhi ko honau tupu'anga. Ko e kakai 'Uli'uli, 'Esia pe Pasifiki ko kinautolu ia 'oku lahi taha hono faka'aluma'i mo tāpalasia koe'uhi ko honau tupu'anga.

Ko e 'ilo mo hono mahino'i 'o e dementia/māngaló 'i he ngaahi matakali ko ení 'oku kei fu'u ma'ulalo 'aupito, pea 'oku meimei ke makatu'unga ia 'i he tui ki he ngaahi talanoa fananga fakakuongamu'a mo e tukufakaholo - hangē ko e tui 'oku pehē ko e dementia/māngaló 'oku tupu ia mei he laumālie 'uli fakatēvolo, pe ko e ola ia 'o ha talatuki koe'uhi ko ha hia ne fakahoko 'e ha to'utangata kimu'a. Ka 'ikai, ko e dementia/māngaló ia ko ha kongā pe ia 'o e hoholo 'a e tangatá ke motu'a, pea ke tau tali he ko e tufakanga 'o fononga mo ia ki he ta'engata.

'I he ngaahi matakali 'e ni'ihí 'oku faingata'a ke mahino'i 'a e dementia/māngaló koe'uhi ko e leá. Hangē ko e ngaahi fonua lahi 'i 'Esia mo e Pasifiki 'oku 'ikai ha fo'i lea ia ke ne fakamatala'i 'a e 'dementia' - pea 'i he 'ene pehē 'oku ngāue'aki pe 'e he kakai ia 'enau lea, hangē ko e 'vale', 'fakasesele' mo e "atamaikovi".

Ko e ngaahi fāмили lahi 'oku mālohi 'enau taupe ki

he tukufakaholó fekau'aki mo hono tauhi ha taha 'oku mahamahaki, 'o 'ikai kenau tali pe fekumi ki ha tokoni - tokua ko honau fatongia pe ke fufuu'i 'a e tokotaha ko iá 'i honau loto'i fāмили ko 'enau manavasi'i na'a hualela 'aki 'e he kakai 'o pehē 'oku 'ikai kenau lava 'o tokanga'i.

'Oku tānaki mai leva ki heni mo e 'ikai ke tokolahi ha kau mataotao 'ilo loloto ki he mo'ui lelei e 'atamaí, ngaahi feveitokai'aki faka'ulungaanga, mo e si'isi'i e 'ilo ki he ma'u'anga tokoni 'o e dementia/māngaló, 'o toe lahi ange ai 'a hono ngaahi palopalema.

Hangē ko ha taha 'oku manavasi'i he sivi ke fakapapau'i pe 'oku mo'ua 'i he dementia/māngaló telia na'a lumoluma'i ia 'e hono kāingá mo e maheni, pea makatu'unga mei ai e 'ikai ke ne ma'u ha tokoni, pea iku ai pe ke fonu palopalema'ia 'ene mo'ui he toenga 'ene fonongá.

Ko e hā e ngaahi uesia 'oku tupu mei he faka'aluma mo tāpalasia 'o e dementia/māngalo?

Ko e faka'aluma, tāpalasia, mo e ma'uhala fekau'aki mo e dementia/māngaló 'e malava ke lotosi'i ai ha taha ke sivi ke fakapapau'i pe 'oku mo'ua ai pe 'ikai, tautautefito kapau 'oku 'asi mei ai ha ngaahi faka'ilonga 'o e fokoutua. 'E lava ke hoko ia ko ha 'uhinga ke fakalotosi'ia ai la ke 'oua 'e fekumi ki ha tokoni 'o a'u pe ki he mole 'ene mo'ui.

'I he ngaahi keisi 'e ni'ihī, ko e 'ū faka'ilonga 'o e dementia/māngaló 'oku fakatupunga ia 'e ha mahaki 'oku lava pe 'o faito'o, pe si'isi'i e vitamini 'i he sino, mahaki'ia e 'atamai, pe lotomo'ua. Pea kapau 'e tautoloi e kumi tokoni mei he toketā familí 'e malava ke tōmui hano tokonia ke sai.

Kapau leva kuo mo'ua ha taha 'i he dementia/māngalo 'e malava 'e he 'ene kumi tokoni 'o fakatuai'i 'ene tupú mo 'oange ki hono fāmilí ha mo'ui 'oku fiemālie kapehē ki ha taimi fe'unga ke fokotu'utu'u lelei ai 'ene mo'ui 'i he fononga'anga 'o taimi.

'Oku 'i ai e ni'ihī ko e makatu'unga 'enau lotosi'i 'i he sivi koe'uhi na'a lumoluma'i kinautolu. 'I he 'ene pehē 'oku nau takamama'o mei ha'a nau 'asi ki ha feitu'u kakai'ia pe kau ki ha ngaahi ouau fakafeohi 'o iku kenau ongo'i tuenoa mo li'ekina ai.

'Ikai ko ia pe, ka 'e malava ke fakasitua'i mo fakali'eli'aki kinautolu 'e he fāmilí mo e maheni koe'uhi ko 'enau manavasi'i pe hoha'a na'a nau fai ha tō'onga pe talanoa 'o ngāue'aki ha ngaahi lea 'oku ta'efe'unga 'o nau maa ai.

'Oku 'i ai e ngaahi fāmilí 'e ni'ihī 'oku nau ta'ota'ofi 'aupito pe 'e nautolu ha taha dementia/māngalo mei ha'a ne fai ha ngāue - hangē ko e ta'ofi ke 'oua toe faka'uli, pe tapui ke nofo tokotaha - koe'uhi ko e ta'epau na'a hoko ha me'a ki ai neongo 'oku te'eki ke uesia lahi 'e he dementia/māngalo 'a hono ivi ke fakahoko e ngaahi ngāue na'e angamaheni ki ai.

Koe'uhi ko 'enau ta'ota'ofi iá 'oku uesia ai 'ene tu'unga mo'ui lelei pea mole ai mo 'ene tau'atāina foki.

'Oku hanga 'e he ngaahi tō'onga tāpalasiá 'o fakatupu e tokotaha dementia/māngalo ke ne ongo'i:

- 'Oku fakaehaua'i 'ene tau'atāina
- 'Oku pulepule'i la 'e he kau mataotao fakafaito'ó mo hono fāmilí
- 'Oku tōlalo hono ngeiá mo e mōlalé
- 'Oku liliu e fakafeangai ki ai 'a hono fāmilí
- 'Oku teketeke'i ia 'e hono fāmilí mo e maheni
- 'Oku fakamāvahevahe'i ia mei he toengá

Supporting Pacific families with dementia māngalo live well

Akihehuo

PACIFIC DEMENTIA

Māngalo

Te Whatu Ora
Health New Zealand
Health Promotion

Phone: (+64) 9 2766968 / 0800 4 ATHWA

Email: dementia@athwa.org.nz

- 'Oku tātaaitaha ke ne ma'u ha ngaahi tokoni mahu'inga, hangē ko e fakaakeake lea mo fakaakeake mo'ui
- 'Oku ilifia mo lotomo'ua
- 'Oku 'ikai ke mahu'inga 'ene fakakaukau - ko e me'a kotoa pe ke ne fai 'oku tu'utu'uni'i
- 'Oku mole 'ene tau'atāina - ko hono ngaahi fatongia 'oku 'ave ia ke fai 'e ha kakai kehe - 'o iku hōloa ai hono ivi mo 'ene pōto'i ngāue

'E lava fēfē nai hano ta'ofi pe mapule'i e faka'aluma mo tāpalasia e māngalo?

'Oku 'i ai e fatongia mahu'inga 'a kinautolu 'oku mo'ua 'i he dementia/māngalo mo honau ngaahi fāmīlī ke fakahoko ke ta'ofi mo mapule'i 'aki e faka'alumā mo e tāpalasia. Ko e ngaahi fokotu'u fakakaukau eni ke ngāue'aki na'a tokoni:

- Fakalotolahi'i e tokotaha 'oku dementia/māngalo ke ne vahevahe mo hono fāmīlī mo e maheni 'a hono sivi ia 'o 'ilo 'oku mo'ua he fokoutua, koe'uhī ke fakasi'isi'i hano muhumuhu'i e me'a 'oku "hoko" ki ai. Faka'atā e fāmīlī mo e maheni kenau 'eke ki ai ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e dementia/māngalo mo e uesia 'oku ne fakatupú koe'uhi ke fakasi'isi'i ha ta'efemahino'aki mo ha lotohoha'a.

- Kapau 'oku ngāue 'a e tokotaha ko ia, fakalotolahi'i ia ke ne fakahā ki he 'ene pulengāue 'a e ola 'o 'ene sivi - 'e tokoni eni ki hono malu'i fakalao ia mei he tāpalasiá pea mo filio'i 'ene aleapaú ke kei malava pe 'o ngāue kapau 'e loto ki ai. Fakatokanga'i ange 'oku 'i ai e ngaahi ngāue'anga, hangē ko e tau malu'i fonua, ngaahi falemahaki, mo e ngāue ngāue'anga faka'uli misini lalahi, 'oku 'i ai e tu'utu'uni kuopau ke fakahā 'e he tokotaha ngāue ki he 'ene pule'angāue ko lá 'oku mo'ua 'i he dementia/māngalo.

- Siofi e mālohinga mo e ivi ngāue 'a e tokotaha dementia/māngalo 'o nofo e tokangá 'i hono poupou'i mo tokonia e ngaahi fatongai 'oku ne kei malava 'o fuesia, kae 'ikai ko e ngāue 'oku 'ikai ke ne toe lava 'o fai.

- Poupou'i e tokotaha ko iá ke hokohoko atu 'ene ngāue angamaheni, kapau 'oku ne kei malava, kae 'oua 'e ma'uhala 'oku tonu ke ta'ofi. Tokoni'i la ke ne kei ma'u e mo'ui 'oku kakato 'o fakatatau ki he me'a te ne ala lava - 'e 'ikai ngata pe 'e tokoni ia ke kei matauhi 'ene tau'atāina mo mo'ui fiefia, ka 'e toe tokoni foki ke ne matatali e ngaahi nānunga 'o e faka'alumā mo e tāpalasia.

- Fetokoni'aki mo e tokotaha ko iá ke fa'u ha ngaahi founga ke tali 'aki e ngaahi faka'alumā mo e tāpalasia, hangē ko ha fanga ki'i lea fākahua/fakaoli ke fakamelie 'aki ha ngaahi fakafeangai lea pe tō'onga 'e ngali tō ki tu'a.

- 'Oua 'e ta'ota'ofi 'ene kau atu ki ha ngaahi feohi'anga pe fakataha'anga kakai tokolahi - kapau 'e "fufuu'i" pe ta'ofi ia mei ha'a ne kau atu ki ai 'e lava ke tupu mei ai hono maa'i, faka'aluma'i mo fakali'eli'aki koe'uhī ko 'ene dementia/māngalo.

- Fakalotolahi'i e fāmīlī mo e ngaahi maheni kenau talanoa tau'atāina mo fanongo ki he ngaahi fiema'u 'a e tokotaha 'oku dementia/māngalo.

- Ka 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'e fai, fakapapau'i 'oku mahino'i 'e he tokotaha dementia/māngalo 'a e tu'utu'uni ko ia, pea mo fakakau ki ai 'ene ngaahi fiema'u. Kapau 'oku 'ikai malava ke ne mahino'i pe ke ne fakamatala'i 'ene fakakaukau' fekau'aki

talktoangel.com

mo e tu'utu'uni 'oku fa'i pea fakapapau'i 'oku 'ikai ke uesia ai 'ene mo'ui mo 'ene ngaahi fiema'u.

- Kapau ko e tokotaha ko iá ko 'ene tupu 'i ha fāmīlī 'oku 'ikai 'iloa he nofo fakakomiuniti pea 'oku lumoluma'i mo tāpalasia koe'uhi ko 'ene dementia/māngalo, vakai'i ha takilotu pe taki komiuniti ke ne fofola 'e la e falá ka nau talanoa ki he dementia/māngalo mo 'ene uesia 'oku fai ki he nofo 'a kāinga.

- Faka'ehi'ehi mei hono fufuu'i 'a e tokotaha dementia/māngalo. Kapau 'oku ke hoha'a koe'uhī ko e tu'unga 'oku 'i ai 'ene mo'ui fakakaukau'i ha ngaahi founga ke malu'i 'aki la ke ne kei ma'u pe ha mo'ui 'oku nonga, fiefia mo fiemālie - kapau 'oku manako ki he heka pasikalá kole ha taha ke na kaungā fononga ke ne tokanga'i na'a hee pe tō ki ha tu'utāmaki.

- Fakalotolahiia ma'u pe tokotaha dementia/māngaló ke to'oto'o ha'a ne kaati ID na'a fiema'u 'i ha taimi 'e faingatā'ia ai 'i ha feitu'u mama'o mei 'api.

- Ka 'i ai ha ngaahi ouau pe polokalama ako 'i he koló pe komiuniti fekau'aki mo e dementia/māngaló 'ave ke kau ki ai, he 'e tokoni ia ki hono holoki e 'avahevahe 'o e faka'alumā mo e tāpalasia, pea mo feako'aki ai mo kinautolu 'oku nau 'i he tu'unga mo'ui tatau.

- Fengāue'aki mo e tokotaha dementia/māngalo na'a lava ke fa'u ha talanoa fekau'aki mo e halafononga 'o 'ene mo'ui mei he taimi ne fakapapau'i ai 'oku mo'ua 'i he fokoutua. Ngāue'aonga 'aki e talanoa ko iá ke ako mei ai e ngaahi fāmīlī, maheni mo e kau tauhi mo tokoni foki ke toe mahino ange 'a e naunau 'o e dementia/māngalo.

- Manatu'i 'oku takitaha mo'ona pe faka'uhinga mo e a'usia ki he fakakaukau, ongo mo e tō'onga 'o ha taha dementia/māngalo. Lau 'a e faingamālie kotoa pe ko e tāpuaki ke malanga'i mo fakamahino ko e tokotaha 'oku mo'ua 'i he dementia/māngalo 'oku ope atu hono ngeiá 'i he fokoutua 'oku mo'ua ai.

'Ākiheuho

Aotearoa Tongan Health Workers Association

SOCIAL
SERVICES

COMMUNITY
PARTNERSHIP

CLINICAL
SERVICES

MENTAL
WELLBEING
SERVICES

P: +64 9 2766968 | E: info@athwa.org.nz | W: www.athwa.org.nz
25 Princes Street, Otahuhu PO Box 22336, Otahuhu, Auckland 1640